

LEENENGO EGUTEGI BIZKAITARRAREN ERREFRAU ZAARREN TXORTEA

"Lenengo Egutegi Biskatara" izenekoa kaleratu eban Sabino Aranak 1989. urtean zear. Ormako egutegi lez, Euskalerrian leenengo euskeraz, aurki. Aurreko urtean sakelarakoa bakarrik argitaratu baeban Sabinok berak, 1989. urte atan bietarakoa kaleratu gura izan eta alantxe egin eban.

Orduko sasoiko erderazko egutegiak lez, egun bako-txeko orritxu bat ekarren irakurteko. Egutegiaren ganeko azalean edo agurrean dakarren lez, Bizkaiko euskaldu-mentzako egina zan. Asmo garbia eukan a eginkeran, Bizkaiko euskaldunengan "Jaungoikoa eta aldeko gogoa sortutekoa, atan be: "Oneek maite badozuz, neu be maiteko nozu. Bestelan, uretara jaurti nagizu". Alan bada, "egutegi abertzalea" eritxon areri.

Bertan danetariko argibideak emoten aalegindu zan: istoria gaiak, politika arlokoak, izkuntzakoak, erlijino-koak eta abar. An argitaratutakoen artean, aitatu bearre-koa da, berak asmatu edota euskerara egokitutako ize-nak egutegi aretan asi zala kaleratuten. Baina, lerrootara ekarri, beste zeozer ekarri gura izan dogu. Badira argibi-de areen guztiareen artean Bizkaiko tradizioari jagoko-zan ainbat errefrau edo esakun zaar be, ziur antzean, berak an-or-emen batuta. Bizkaiera da nagusi esaunko-tan, bai berben aldetik bai adizkeren aldetik be. Guk aona, barriz, ilean-ileango errenkadan eta eurotan alfa-betoaren arabera ekarri doguz esakuneok. Amaieran, berbaren batzuen esangurea obeto ulertuteko, berbalapi-ko antzean, iztegi laburra geitu dogu. Asago barik, gato-zan, bada, maminetara.

URTARRILA

- Agure onari, ez atek itxi.
- Aldi txaburra bada, egun astia baino oba da.
- Atzerrian lurra garratz, oina ipini egik maratz.
- Balizko oleak, burdinarik ez.
- Biotza ta adimena gudan dira bearrago, iskuluak baino.
- Edonor da azarri, baina gudara doaz gitxi.
- Egia, latz eta labur.
- Ez egikek basotik oanean, eder ez danik urian.
- Surik ez dan lekuan, kerik be ez.
- Urde loiak, zitaldu.
- Zagokez isilik, eta ez daizu entzun gaiztorik.

- Zaran bat dagianak, bi dagiz.
- Zelangoa baista amea, alangoa oi da alabea.

ZEZEILA

- Adion da bost ume: alaba bi ta iru seme.
- Alaba umaginari, amea estalgi.
- Aretx asko dan urtea, besteak baino ez ohea.
- Edozein oilar, bere aldapean.
- Ezkondu baino, etxea leenago.
- Lukikume, azeri.
- Oparinak nengian beargin, eta alperkeriak auzkin.
- Otsoak artzari min leio.
- Zuk au, nik au: zozkereak emon dau.

MARTIA

- Adiskide bako bizitza, auzo bako eriotza.
- Asko badok, asko bearko dok.
- Atean uso, etxean otso: alako bizikerea, gaixo.
- Ekandu gaiztoa, belu aaztu doa.
- Emakume eder eta aberatsa, edo ero edo zarata.
- Emakumea eta sardina, autsetan aozpez.
- Idi zaarari, arran barri.
- Uri galduan auzia eskuan.
- Urte edurtsua, garjtsua.

APIRILA

- Eskurean agora, okelea galtzen doa.
- Itsasoak, errekek eta iturriak eta ibaiak iruntsi.
- Jaki onak, dakarz gatxak.
- Jausi dan ezkurra, oroen su-egurra.
- Justuriaren atzean, euria.
- Lastozko buztana dauanak, atzera begira.
- Laztan eta apa? Leusindu eta kaltea.
- Legorrean artu ez doa, arrankaria.
- Neskea, azi dan lez; kirrua, irun dan lez.
- Ostikoa akuiluaganako, idiarentzat gaixo.

MAIATZA

- Daukagunean naia, gurari baga izan goaz.
- Ez da aldatsik, ibar bakorik.

- Ez eiozu eskatu daukanari, ta bai onesten zauzanari
- Gibel ekatxari: bular aldi onari.
- Utsik datorrena, berealan biurtu .
- Laster emoten dauanak, birritan emoten dau.
- Nai ez dauanak ogenik, ines be; gaiztoaganik.
- Seinak dantzuna ezkaratzean, esan daroa atadian.
- Ukondoa ur da, baina mun egiten eskeraga.
- Zeian etxea, urrezko atea.

BAGILA

- Egia, erkoia.
- Etxean jopua ta oilarra, urte betean asko da.
- Eztia ta ozpin, gozo ta on egin.
- Lotsaga nindin; ogiz ase nindin.
- Aretxerean artera, ekandu gaiztoa artu aal da.
- Jauna, burkide gaizto.
- Lurraren umea, lurrak azi daroa.
- Naibako ezkontzea, nekea ta kaltea.
- Ondo egiok txiroari, Jaunak emongo deusk sari.
- Oski osoa naiz eztena, eskuan baino oinean obea.
- Ulerle onari, berba gitxi.

GARAGARRILA

- Ez eik galdu aldia, ta jodoro daik guraria.
- Gaiztoto irabazia, iratxuak iratzia.
- Gaiztoto oi danari, bildurra jarraigi, ta kaltea jaurki
- Galdu ezkeru osasuna, ez da ezaguna.
- Galendua dabil, ubiren bila.
- Gatx egiten badok, ainbeste itxadok.
- Otsoren agotik okelea be, on.

DAGONILA

- Auntzak ikusi garia, baina ez esia.
- Ardao gozoak lau begi, ta oinik ez.
- Ardi txikia, beti bildots.
- Arrats gorri, goizean eguzki.
- Bizar jleri, lotsa gitxi.
- Edozein zidorrek, dau luperia.
- Erroiaren arrautzak, usakumerik ez.
- Gaiztoto ala ondo jan, iru bider edan.
- Goiz gorri, laster euri.
- Goiz jagia, goiz gose; belu jagia, loz ase.
- Oilo gosea, beti soinulari.
- Oiloari osoa; astoari, lastoa.
- Orik ez dan errian, jbar-jaun da azeria.
- Otsoak bere aragirean, ez eban jan.
- Otsoak otsoari, gatxik ez; eta lapurrari lapurrak, laz-tan.
- Txakur goseak, ogia ames.

IRAILA

- Aldats gorea, aldats beerea.
- Amuarrainak begi bi; sei ezkailuk amabi.
- Artzainak asarratu, gaztaiak agertu.
- Auzoko beiak, erroa luze.
- Aztertzen dago, ta burrustuko jat.
- Badaukazu zeugaz, jango dozu neugaz.
- Dagoanean, bon-bon; ez dagoanean, egon.
- Eguzkia nora, zapiak hara.
- Etxea erre ezkeru, uretan.
- Etxean ikusia, umeak jkasia.
- Guzurrea esan neban mendian, neu baino leenago zan errian.
- I eure etxean, eta ni emen.
- Itsua da, baetik ez dakusaua.
- Urdaia janda, garbaia.
- Zauriak otzituago, minago.
- Zor zaarra, zor txarra.
- Zu beti ero; otz ez dana bero.

URRIA

- Diru gitxi daukanak, bekarz oinak eskuan.
- Edozerk dau izena.
- Edur asko dan urtean, garia; erle asko daukaguzeanean, eztia.
- Ez arda bitsurik, ez emazte bizartsurik.
- Gibel egiok ekatxari.
- Neure etxeako kea, laguneneko sua baino oba.
- Txiroak iutxausti dirudi: guztiok arrika beti.
- Urak dakarrena, urak daroa.

ZEMENDIA

- Agurea ta labea, agotik berotu.
- Ardia auntzari, ule eske.
- Emongo badeustazu, luzatu ez eidazu.
- Ez beti, gaztai ta ogi.
- Gizon biziak, berea eskatu daroa.
- Leiak eta euriak, dakarrez eskura gariak.
- Ogiagaz gatxak, txikiago.
- Zekenaren bizian, kaltea; osasuna, aren eriotzea.
- Zozpalak dirudi bere egurra, ta egurrak bere zugatza.

ABENDUA

- Daukanak gabon, ez daukanari emon. Ez da ori egia, bai daukanak daukanaria.
- Egia da latz, eta garratz eta mergatz.
- Emakumea soloi, urdea basoi.
- Etorri badakik bilatuten doau gatxa, gondu dakiala.
- Igazko abietan, aurten txoririk ez.
- Leiak ta edurrak, garia dakarre eskura.
- Ogi gogorrari, agin zorrotza.
- Ogi ta lasto, etxerako.
- Urte zaarrari, ostikoka beti; urte barria, orok onetsia.

EDESTIA

Adion= egoki.
Aldape= beerakada.
Aldi= denbora.
Aldi on= abagune, zori on.
Amea= umea egin dauan ama.
Apa= arpegian emoten dan musua. (ume.)
Arran= joare, zintzarri.
Auzi= kercila.
Auzkin= auzizale.
Azarri= ausart.
Aztertu= iuduskatu.
Baga= barik.
Baist=- bait-.
Bizi= zorrotz, zoli. (pertso.)
Bon-bon= parra-parra eralgi.
Burkide= aurkako, leiakide.
Burrustu= craso, oldartu. (nor-nori)
Dagi= egiten dau.
Dagiz= egiten dauz.
Daik= -ko dok (dozu).
Daizu= -ko dozu.
Dakus= ikusten dau.
Dantzu= entzuten dau.
Deusk= deua (deutsu).
Egikek= egin eik (egin eizu). (gero)
Egiok= egin ciok (eiozu).
Ekandu= oitura.
Erkoi= argal, mirri, makal.
Ero= 1. mamala, memela; 2. zoro.
Eroan= oi izan. (aditz igarokorrakaz)
Erro= titiburu (abere).
Eskerga= gatx, nekez.
Estalgi= babesgarri.
Ezkailu= kizkailu, txipa. (arraina)
Gaiztoto= dongaro, txarto.
Galendu= eskarmentatu.
Garbai= damu
-ri gilel egin= -ri popea emon, anka egin,
Gondu= on egin, onurea atara.
Joan= oi izan. (aditz igarogatxagaz)

BERBALAPIKOA:

Aretx= ezkur.
Ibar= lautada, zelai.
Idoro= bilatuten dana aurkitu.
Ines egin= ospa egin.
Iratxu= iditxu, mamu.
Iratzi= gozatu.
Irun= goruetan egin.
Itxadok= itxadon eik (itxadon eizu).
Jarraig= jarraitu.
Jaurki= craso, ekin.
Jopu= otsein,
Kirru= amuko, iztupa.
Leusindu= lausengatu, koipatu.
Lotsaga= lotsabako.
Luperia= basatza, lupetza.
Maratz= arduratsu, beargin.
Mergatz= zakar, gozagatx.
Mun egin= musu emon (arpegian izan ezik).
Nindin= nendin, neinten.
Ogen= oben, erru.
Onetsi= oneritxi, ontzat artu.
Oparin= bearrizan.
Or= txakur.
Oroen= guztien, orokor.
Oski= oinetako, zapata.
-rean= -tik, -rik.
Txabur= labur.
Txiro= ezeuki, beartsu.
Ubi= ibi, ubeera.
Umagin= seindun.
Ulerle= ulertzaile.
Zagokez= egon zaitez. (gero)
Zaran= otzara.
Zauz= zaitu.
Zeia= merkatu.
Zozkera= zozketa.
Zozpal= ezpal.

Iniaki MARTIARTU
2000 dagonilean